

Етимологічний аналіз наукових назв культурних дерев і кущів**Олена БАЛАЛАЄВА**

кандидат педагогічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

03041, Героїв Оборони, 15, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2675-5554>

Анотація. Дендроніми є одним із найдавніших пластів лексики, а їх дослідження у зіставному та когнітивно-ономасіологічному аспектах становить один із актуальних напрямів сучасної лінгвістики. Попри потужну традицію вивчення дендронімів, поза увагою дослідників залишаються наукові назви культурних дерев і кущів. Мета статті – визначити етимологію наукових назв культурних дерев і кущів, реконструювати мотиватори номінації дендронімів. У дослідженні застосовано етимологічний аналіз дендронімів і зіставний метод, матеріалом слугували 16 біноменів. Проведений аналіз довів, що процес номінації дерев і кущів у латинській і українській мовах спирається здебільшого на механізми пропозиційно-диктумної мотивації, яка закріплює в структурі найменування істинні знання про об'єкт номінації. Переважає предикатно-аргументний різновид пропозиційно-диктумної мотивації. Як у латинській, так і в українській мовах реконструкція мотиваторів назв багатьох дерев і кущів залишається гіпотетичною, навіть у межах етимологічних розвідок одного слова дослідники актуалізують різні мотиватори найменування, вбачаючи зв'язки з різними ознаками й характеристиками рослини: зовнішнім виглядом, кольором, запахом, смаком, походженням або місцезростанням, часом цвітіння або дозрівання, властивостями, призначенням, особливостями використання у людській практиці та іншими чинниками. Оскільки процес доместикації дерев і кущів має тривалу історію, у назвах багатьох дендронімів як у латинській, так і в українській мовах реконструйовано прайндоевропейські основи. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі у підготовці фахівців у галузі садово-паркового і лісового господарства.

Ключові слова: дендронім, назва роду, видовий епітет, етимологія, мотивація, мотиватор.

Актуальність (Introduction). На сучасному етапі розвитку наукової думки інтердисциплінарність і системність вважають важливими принципами будь-якого дослідження, що передбачають інтеграцію знань і методів із різних наукових галузей, дозволяють розглядати й вивчати явище або проблему в контексті системи з урахуванням всіх взаємозв'язків і взаємодій.

До пріоритетних завдань сучасних етимологічних досліджень загалом, і дослідження назв рослин зокрема, науковці відносять: відтворення первинної мотивації, реконструкцію первинного значення й пояснення подальшого семантичного розвитку слова. Серед основних факторів, що обумовлюють у процесі номінації семантичну вмотивованість назв рослин в європейських мовах дослідники називають зовнішній вигляд рослини, місцезростання, властивості рослини, її використання та інші чинники, характерні для конкретного роду чи виду, водночас акцентуючи, що більшість цих

головних мотивацій складається з багатьох окремих елементів (Dębowiak & Waniakowa, 2019: 175).

Щоб дослідити семантичну мотивацію назв рослин, необхідно добре знати різні аспекти, пов'язані з рослинами. Дебояк і Ванякова застерігають, що однією з обов'язкових умов є належне знання ботаніки, яке передбачає, зокрема, ідентифікацію рослин, знання про їх типові особливості, як-от загальний вигляд, форму та зовнішній вигляд листя, запах, період цвітіння та цілющі властивості тощо. Іншим ключовим фактором є знання про використання рослин (там само: 174).

Як стверджує В. Калько, у назвах рослин відображено широкий спектр інформаційних каналів: слухових, зорових, дотикових, запахових, смакових, а також аксіологію та почуття народу; з'ясування особливостей добору мотиваторів при творенні фітонімів дає змогу глибше пізнати як номінативні механізми в цілому, так і їхні пріоритети в етносвідомості зокрема (Калько, 2003: 4). А серед

багатьох наукових проблем, «проблема факторів, що впливають на вибір ознак-мотиваторів у номінативному процесі, залишається головною для сучасних досліджень мотивації, доводячи їх значне розмаїття» (Шестакова, 2010: 46).

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Literature review). Дендроніми є одним із найдавніших пластів лексики. Сьогодні їх дослідження тривають переважно в когнітивно-ономасіологічному аспекті (Калько, 2003; Усик, 2017; Waniakowa, J. 2021 та ін.) та поліконфронтативному, спрямованому на зіставлення назв рослин у кількох неспоріднених мовах (Urniaż, 2021; Caceres-Lorenzo & Salas-Pascual, 2022; Blažek, 2018; Waniakowa, 2020 та ін.). Як зауважує Блажек, етимологічний аналіз дендронімів та у ширшій перспективі – близьких дендронімічних систем – пропонує надзвичайно цінні результати, які можуть бути використані для підтвердження або виключення внутрішнього або зовнішнього впливу субстратних мов (Blažek, 2018). Комплексний аналіз назв дендронімів з елементами етимології здійснено в працях науковців Національного університету біоресурсів і природокористування України (Харченко, 2019; Шинкарук, Вакулик, Кушнір та ін., 2019; Шинкарук, Балалаєва, & Вакулик, 2017). Проте походження наукових назв дерев і кущів залишаються недостатньо вивченими і потребують подальших досліджень.

Мета (Aim) – визначити етимологію наукових назв культурних дерев і кущів, реконструювати мотиватори номінації дендронімів.

Методи (Methods). У дослідженні застосовано етимологічний аналіз дендронімів, зіставний метод, узагальнення. Матеріалом слугували 16 біноменів дерев і кущів, вибраних із праці «Культурні рослини України» (Нечитайло, Баданіна, & Гриценко, 2005). Лексикографічною базою дослідження слугували етимологічні словники «Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages латинської» (de Vaan, 2016), Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen (Genaust, 2012), Етимологічний словник української мови (ЕСУМ, 1982-2012).

Результати дослідження та їх обговорення (Results and discussion). У ботанічній лексиці виокремлюють дендроніми (від лат. *dendron* 'дерево' та гр. *ονυα* 'ім'я'), або дендронімени, у термінології І. Сабадоша, – назви деревних рослин / дерев'янистих рослин, що їх витлумачують як багаторічні вічнозелені або листопадні рослини, стовбури і гілки яких утворюють деревину. Поняття «деревні рослини» охоплює три види: дерева, чагарники (кущі) та чагарнички (Харченко, 2019: 83). Розглянемо походження й механізми мотивації наукових назв культурних дерев і кущів.

Malus domestica – Яблуня домашня.

Лат. *malus* 'яблуня', *malum* 'яблуко' походить від гр. *μηλέα* (*mēléa*), *μᾶλον* (*mēlon*) 'яблуко' неясної етимології. Генауст вважає, що це запозичення із середземноморської мови, пор. назву острова *Melos* (Genaust, 2012: 236). Фенвік реконструює праїндоевроп. **méh₂lo-* 'культурне дерево, культивована виноградна лоза' з варіантом **móh₂lo-*, пор. хетське *māhlaš* 'виноградна лоза', лідійське *μῶλαξ* 'тип вина' тощо і вважає їх тематизованими від акростатичного кореня іменника в **móh₂l-* 'тип культурно важливої рослини' з діапазоном інших похідних форм. Далі вона розглядає **móh₂l-* як можливий архаїчний **-l-* з **meh₂-* 'рости, збільшуватися, дозрівати, плодитися' (Fenwick, 2016: 441). Взагалі слово *malum* використовували на позначення не лише яблука, а й будь-якого плоду з дерева.

Видовий епітет *domestica* (прикметник *domesticus*, *a*, *um* – домашній) < лат. *domus*, *us f* 'дім' указує на те, що це культивований вид.

Укр. *яблуня*, *яблуко* (праслав. **ablony*, *ablъko*) походять від індоєвроп. **āblu-*. Як зазначено в Етимологічному словнику української мови «припускалося, що первісно це була індоєвропейська основа на *-l-*; гіпотеза про зв'язок слова з індоєвроп. **albho-* 'білий', а також виведення псл. *ablъko* з кельтських або германських мов сумнівні; висловлювалося припущення про субстратне походження слова в індоєвропейських мовах» (ЕСУМ, 6: 530).

Armeniaca vulgaris – Абрикос звичайний.

Латинська назва *armeniaca* є субстантивованим прикметником жіночого роду від *armeniacus*, а, *um* 'вірменський', який залишився від словосполучення *armeniaca arbor* 'абрикосове дерево'. Плід цього дерева римляни називали *malum armeniacum* 'вірменське яблуко, вірменський плід' або *prunum armeniacum* 'вірменська слива', греки – *melon armeniakon* 'вірменський плід', указуючи на ймовірне походження з Вірменії (мотиватор-локатив). Узагалі абрикос потрапив до Греції та Італії приблизно у 63 р н.е. з Кавказу чи Ірану або після римсько-парфянських війн, хоча культивували його ще в Китаї в 3 ст. до н.е. Генауст вважає, що назва є перекладом сир. *hazzūrā armenāyā* 'вірменське яблуко', яке через асир. *artānu* 'гранат', мабуть, лише вторинно пов'язане з Вірменією (Genaust, 2012: 59).

Назва *абрикос* та його варіанти (*абрикоса*, *абрикоз*, *абрикоза*, *априкос* тощо) почали з'являтися в у українських джерелах в XIX – поч. XX ст. (Сабадош, 2014: 40). Слово *абрикос* є запозиченням з голландської мови; гол. *abrikoos* через французьку (*abricot*), іспанську (*albercoque*) чи португальську (*albricoque*) прийшло з арабської; ар. *al barqōk* утворилося зі сгр. *πραϊκόκκιον* (*праϊκόκκiа*), яке походить від лат. *praesox* (*praesocius*) «скороспілий» (ЕСУМ, I: 39). Це можна пояснити тим, що абрикоси дозрівали раніше персиків (мотиватор-темпоратив). Пліній у «Природничій історії» вживав слово *praesocia*, щоб позначити відмінність абрикоса («раннього плоду») від персика («пізнього плоду»). Нормативними в українській науковій термінології стали *абрикос* і *абрикоса* (Сабадош, 2014: 41).

Persica vulgaris – Персик звичайний.

Латинська назва *persica* від *persicus*, а, *um* 'перський', пор. лат. *malum Persicum* 'перське яблуко' < гр. *melon persikon*, *Persike melea*; *persicus* < *Persikos* (Genaust, 2012: 285). Рослина походить з Китаю, але потрапила в Європу через Персію (мотиватор-локатив).

З латини через с.н.нім. *persik* запозичено й українську назву *персик* (ЕСУМ, 4: 353; Сабадош, 2014: 41).

Prunus domestica – Слива звичайна.

Лат. *prunus* 'слива (дерево)', *prunum* 'слива (плід)' через гр. *προύνη* (*prounos*, *prounon prounnon*), ймовірно, запозичення з мов Малої Азії (Genaust, 2012: 305).

Українська назви *слива* < псл. *sliva* (**slivъka*), походження якого остаточно не з'ясоване; здебільшого тлумачиться первісно як назва синюватого кольору і в такому разі зіставляється з лат. **livos* 'синюватий', *livēre* 'мати синюватий колір', *livor* 'синювате забарвлення', двн. *slēhe*, *slēwa* < **sloi-kō*, нвн. *Schlehe* < **slai-hō*, шв. *slå(n)* 'терен', що зводять до індоєвроп. **slī-ō* 'синюватий' (ЕСУМ, 5: 298).

Prunus divaricata – Алича.

Латинська назва перекладається, як 'слива розлога'. Видовий епітет *cerasifer*, а, *um* - *divaricatus*, а, *um* 'розлогий, розчепірений' < *divaricare* 'розсувати, розтягувати'.

Українська назва *алича* є запозиченням з азербайджанської мови; аз. *aluča* 'алича, дрібна слива' походить від перс. *aluče* з тим самим значенням (ЕСУМ, 1: 61).

Pyrus communis – Груша звичайна.

Генауст вважає, що лат. *pyrus* < *pirus* 'груша (дерево)', *pyrum* < *pirum* 'груша (плід)' – це запозичення із середземноморської мови (Genaust, 2012: 311), ймовірна оригінальна форма якого (*apīsom*) виявляє себе і в гр. *ἄπιος* (*apios*) і *ἄπιον* (*apion*) відповідно.

В Етимологічному словнику української мови припущено, що укр. *груша*, псл. *gruša* < **grousja* : *kruša* < **krousja* очевидно, похідні утворення від псл. *grušiti* < **groušiti*, *krušiti* **kroušiti* 'дробити, товкти'; і менш переконлива думка про балто-слов'янське запозичення з іранських мов (ЕСУМ, 1: 607).

Cerasus vulgaris – Вишня звичайна.

Лат. *cerasus* походить гр. *κερασός* (*kerasos*) 'вишня, черешня', що, ймовірно, разом з гр. *kranos*, лат. *cornus* 'кизил' запозичені з фрако-фрігійської мови. Генауст відхиляє версію щодо походження назви рослини від грецької назви понтійського міста Керасунт (Genaust, 2012: 311).

Укр. *вишня* < прасл. **višnja*, з якого також походять пол. *wiśnia*, чеськ. *višně* (плід) та *višeň* (дерево), словац. *višňa*, в.-

луж. *wišeń*, н.-луж. *wišńa*, серб. *вишња/višnja*, хорв. *višnja*, словен. *višnja*. Прасл. **višnja* вважають спорідненим з давн.-нім. *wihsla*, нім. *Weichsel* 'вишня', лат. *viscum* 'пташиний клей', гр. *ἰξός* 'пташиний клей', 'омела'. Всі ці слова виводять з праїндоевроп. **uiks-inja*, утвореного з **uiks* 'омела та інші дерева, що виділяють клей' (ЕСУМ, 1: 387).

Cerasus avium – Черешня.

Латинська назва перекладається дослівно як 'вишня птахів (пташина)'. Видовий епітет *avium* є формою родового відмінка множини іменника *avis*, *is f* 'птах' – плоди черешні дуже люблять птахи.

Українська назва *черешня* < від прасл. **čeršnja* (**čerša*), етимологія якого не зовсім ясна; більшість етимологів розглядає як запозичення з латинської мови (нар.-лат. *ceresia*, лат. *cerasus* 'вишня') у свою чергу вважається запозиченим з грецької; гр. *κέρασος*, *κερασός*; форма **čeršna* (з *-ьн-*) виникла, ймовірно, під впливом назви *višnja*; існує також спроба пов'язати прасл. **čeršja* з фрако-фригійською назвою черешні, збереженою в гр. *κέρασος* 'черешня' < індоевроп. **k(w)erəs-* 'темний, чорний'; приймається й можливість запозичення слова з аккадської мови (пор. акад. *karšu* 'плід з кісточкою'; припускається посередництво ретороманської (*ceriéscha* 'черешня') та старобаварської (*chersse* 'черешня') (ЕСУМ, 6: 305).

Cydonia oblonga – Айва довгаста.

Латинська назва дерева *cydonia* 'айва', влат. *qudenaea* та його плодів *mala cydonia*, як і *cotoneum malum* < гр. *κυδωνία* 'айва', *μηλοκυδώνιον* (*mēlokudōnion*) та *kydonion melon*, *kodymalon*, буквально 'кідонське яблуко'. Назву пов'язують із назвою міста Кідонії *Κυδωνία* (*Kudōnía*) на Криті, де рослина вирощували здавна.

Не всі дослідники поділяють цю точку зору: Бікс вважає, що воно походить від давнішого анатолійського слова, а зв'язок із Кідонією є народною етимологією. Він також зазначає, що на лідійському кордоні був Кітоніон. Генауст вважає, що слова походять з мови Малої Азії (плід був імпортований з регіону Кавказу) і згодом був названий на честь міста Кідонія (гр. *Kydonia*) на Крит (Genaust, 2012: 134). Батьківщиною рослини є Персія, Анатолія

та Греція; греки, ймовірно, імпортували прищепи з Криту для своїх місцевих рослин, звідси і назва.

Назва *айва* в українській мові стає відомою не пізніше, ніж у кін. XVIII ст. (Сабадош, 2014: 34). Слово є запозиченням з кримськотатарської або турецької мови; крим.тат. *айва*, тур. *ayva* пов'язані з аз. *heyva*, джурк. *aiva*, *ajva* з тим самим значенням (ЕСУМ, 1: 53).

Sorbus aucuparia – Горобина звичайна.

Геннауст виводить лат. *sorbus* з праїндоевроп. **ser-*, **sor-* 'червоний, червонувато-коричневий' (Genaust, 2012: 344). Ваан вважає, що зв'язок з *sorobalina* 'шипшина, ожина', літ. *serbenta*, *serbentas* 'червона смородина, чорна смородина', *sirbti* 'дозрівати' можливий, але не вказує на праїндоевроп. корінь **sVr-* 'червоний' – скоріше, на неїндоевроп. **sVrb-* 'ягода' (Vaas, 2016: 576).

Видовий епітет *aucuparia* є формою жіночого роду прикметника *aucuparius*, *a*, *um* 'здатний приваблювати птахів' від лат. *auceps*, *aucipis* 'птахолов' або *aucupari* 'ловити птахів' < *avis* 'птах' + *capere* 'ловити': плоди горобини приваблюють птахів, тому їх використовували як приманку для ловлі.

Укр. *горобина* < прасл. **arębina*, **erębina*, **erębina* або – з іншим ступенем вокалізму – *rębina*, похідних від прасл. **arebъ*, **erębъ*, **erębъ* «куріпка; горобина», або сх. **rębъ* (пор. укр. *рябий*). Найвірогідніше, ранні прасл. форми **are-m-b(h)-*, **ere-m-b(h)-*: **re-m-b(h)-* – з носовим інфіксом, пов'язані з індоевроп. **ere-b(h)-*, **oro-(b)h-* на означення тварин або дерев темного або червоного кольору (в слов'янських мовах особливо про колір неоднорідний, строкатий); споріднене з лит. *jerube*, *jerūbė*, *irbe*, *jerbe* [*járubė*, *jeru(m)be*] 'рябчик', лтс. *irbe* 'куріпка', днв. *erpf* 'темний', дісл. *iarpr* 'коричневий', *iarpe* 'рябчик', можливо, також гр. *ὀρφνός* 'темний, темно-червоний'; з українських форм найдавнішими є, очевидно, *орябіна* < **оряб* < прасл. **eręb-ina*, а також *рябіна* < **rębina* з іншим (нульовим) ступенем вокалізму першого складу; інші форми є вторинними з протетичними *г-*, *в-* або зближеними зі словом *горобець*, [*веребей*]; менш вірогідне зближення

слова з лит. *ráibas, raibas* ‘строкатий’ або пов’язання вихідного **jarębъ* з праслав’янською назвою весни **jarъ*; як і відокремлення назви дерева *горобі́на* від прасл. **ęrębъ* і пов’язання її в реконструйованій формі **erębъ* з лат. *sorbus*, нім. *Eberesche, Aberesche*, що розглядаються як запозичення з передіндоєвропейського субстрату (ЕСУМ, 1: 570).

Vitis vinifera – Виноград справжній.

Ваан реконструює праіт. **witi-* < праіндоєвроп. **uhii-ti-*, що походить від кореня **uh-i-* ‘плести, обмотувати’, ‘ткати’ (Vaap, 2016: 683). Деякі дослідники реконструюють цей праіндоєвроп. корінь як **wéh₁itis* ‘те, що в’ється або згинається, розгалужується’ від **weh₁u-* ‘обертати, змотувати, згинати’ або **ueit-* ‘гнучкий гілка, батіг, вусик, верба’ < **qe-* ‘скручування, згинання, плетіння’. Видовий епітет *vinifera* (*vinifer, a, um*) ‘виноносний’ від лат. *vinum* ‘вино’ + *-fer* ‘той, що несе, -носний’.

Укр. *виноград* засвоєно зі старослов’янської мови, в якій було калькою гот. *weinagards* ‘виноградник’, утвореного з основ *wein-* ‘вино’ і *gard-* ‘город, сад’, спорідненого з прасл. **gord-* ‘город’, на східнослов’янському ґрунті втрачено значення другого компонента і слово сприймається як просте (ЕСУМ, 1: 337).

Morus alba – Шовковиця біла.

Лат. *morus* ‘шовковичне дерево’, *morum* ‘шовковиця’ з давньогр. *μόρον* (*moron*) ‘шовковиця; ожина’, *morea* ‘шовковичне дерево’, вірм. *mor, mori, moreni* ‘ожина’, ірл. *merenn* ‘шовковиця’ до індоєвроп. **morom* ‘ожина’, що перейшло до шовковиці в південній Європі, а далі до індоєвроп. **mer-* ‘чорний’ за кольором плоду (Genaust, 2012: 252).

Видовий епітет *alba* (*albus, a, um*) < **h₂elb^h-o-* ‘білий’ (Vaap, 2016: 32).

Укр. *шовковиця* – похідне утворення від *шовк*; назва мотивується тим, що листям рослини вигодовується тутовий шовкопряд (ЕСУМ, т. 6: 451). Лялечки метеликів використовують для виробництва натурального шовку.

Juglans regia – Горіх волоський.

Лат. *Juglans* ‘горіх, горіхове дерево’ – скорочено від *lovis glāns* ‘жолудь

Юпітера’: *lovis* – род. від *Iuppiter* + *glans* ‘жолудь, округлий плід, як-от каштан, горіх’, Має паралель в гр. *Dios balanós* ‘горіх, каштан’, вірм. *տկնոյի*.

Видовий епітет *regia* (*regius, a, um* ‘царський’) < *rex, regis m* ‘цар’. Волоський горіх, як і дуб, був священним для Зевса, Юпітера.

Укр. *горіх* < прасл. *oręxъ* неясної етимології. Зіставляється з гр. *ἄρουα* ‘різновид горіхів’, алб. *arë* ‘горіх’, лит. *riešutas, riešas, riešutys*, лтс. *riēksts* ‘горіх; горіх ліщиновий’, прус. *bucca-reisis* ‘буковий жолудь’; при цьому вважається, що балтійські мови втратили початкове *a-* кореня; існує також думка про те, що початкове *o-* в слов’янських мовах, як і початкове *v-* в полабській, є префіксом, приєднаним до основи дієслова *řešiti* ‘розв’язати’, спорідненої з лит. *rieš-* у похідній назві *riešutas* ‘горіх’, *rišti* ‘зв’язувати, розв’язувати’; назва в такому разі мотивується тим, що ліщинові горіхи родять в’язками, купками; *g* в українській мові вторинне; менш обґрунтоване припущення про доіндоєвропейське (субстратне) походження слова, як і мотивування зв’язку слова з дієсловом *řešiti* ‘звільняти, відділяти’ тим, що горіх легко зривається (ЕСУМ, 1: 567).

Видовий епітет *волоський* < *волох* ‘представник романських народів, молдаванин або румун, рідше італієць’ < прасл. **volxъ* ‘романець, представник романських народів’; термін прийшов через германське посередництво (гот. **walhs*, двн. *walh*, свн. *walch* ‘чужинець, романець’) (ЕСУМ, 1: 422). Ймовірно, в Україну горіхи завозили представники цих народів, тому плід і дерево отримали цю назву.

Hippophaë rhamnoides – Обліпіха звичайна.

Лат. *hippophaë* ‘обліпіха’, *hippophaes* ‘різновид молочаю’ запозичено з грецької мови і складається з двох основ: *hippos* (*ἵππος*) ‘кінь’ и *phaos* (*φάος*) ‘сяяти, блищати’ (Genaust, 2012: 195) – у Стародавній Греції листям рослини підгодовували коней для блиску шерсті (за іншою версією шерсть натирали соком цієї рослини). Видовий епітет *rhamnoides* ‘крушиноподібний’ < *rhamnus* ‘крушина’ + суфікс *-oides* ‘подібний’ за схожістю рослин.

Українська назва *обліпиха* зумовлена тим, що плоди рослини розміщуються на гілках дуже рясно, ніби обліплюючи їх.

Ribes nigrum – Смородина чорна.

Лат. *ribes* походить від араб. *ribās* ‘кислий; ревіль’: раніше сік чорної смородини мав таке ж фармацевтичне застосування, як і сік ревеню (Genaust, 2012: 320).

Видовий епітет *nigrum* указує на темний колір плодів. Походження прикметника *niger*, *gra*, *grum* ‘чорний’ невідомо (Vaap, 2016: 409). Назви іншим видам смородини теж дано за кольором плодів: *Ribes rubrum* – Смородина червона, або Порічки, *Ribes aureum* – Смородина золотиста.

Укр. *смородина* < псл. **smorda*, **smordina* ‘смородина’, пов’язані зі **smordъ* ‘сильний запах’ (пор. укр. *сморід*): назва зумовлена сильним, різким запахом рослини. Як семантичні паралелі наводять. снн. *stinkstruk* та нвн. *stinkbaum* ‘чорна смородина’ – складні утворення з основою дієслова *stinken* ‘смердіти’ за запахом листя чорної смородини (ЕСУМ, 5: 328).

Grossularia reclinata – Аґрус відхилений.

Генауст вважає, що *grossularia* ‘аґрус’ походить від лат. *grossulus* ‘маленький незрілий інжир’ < *grossus* ‘незрілий інжир’ < *grossus*, *a*, *um* ‘товстий; незрілий’: за формою і смаком ягід (Genaust, 2012: 184). Цю ж версію знаходимо й у Ваана (Vaap, 2016: 273).

Видовий епітет *reclinata* (*reclinatus*, *a*, *um*) від лат. *reclinare* ‘відхилитися’: гілки з рясними плодами часто хиляться до землі.

Синонімічною науковою назвою цього виду рослини є *Ribes uva-crispa*. Етимологію родової назви проаналізовано в попередньому прикладі (смородина та аґрус належать до одного роду). Видовий епітет *uva-crispa* ‘виноград чіпкий, гроно чіпке’: дикорослі види аґрусу мають колючки, а його плоди нагадують плоди винограду.

Вважають, що укр. *аґрус* запозичено через польську, в якій *agrest* у XV–XVI ст. означало ‘кисле вино з незрілого винограду’, пізніше ‘аґрус’, з італійської мови; іт. *agresto* ‘незрілий виноград’ походить від лат. *agresta* ‘зелений

виноград’ (за іншими тлумаченнями ‘пирій’), неясної етимології, можливо, пов’язаного з гр. *ἄρωσις* ‘кормова трава’ (ЕСУМ, 1: 47).

Сабадош приводить дещо іншу версію походження цього слова. Якщо до кін. XVIII ст. як найменування цього куща вживався в основному полонізм *аґрись* (*аґресть* тощо.), то приблизно з кін. XVIII ст. і протягом XIX – поч. XX ст. поряд із ним усе активніше функціонує по всій Україні варіант *аґрус* (*аґрус*), який стає літературною нормою української мови і який, на думку Сабадоша, не слід виводити прямо від пол. *agrest*, а пояснювати як такий, що появився уже на поч. XIX ст., очевидно, фонетично на українській мовній основі від *аґрест*: *аґрест* > *аґрост* > *аґро’ст* > *аґрус* > *аґрус* (*аґрус*). Утворення варіанта *аґрост* від *аґрест* відбулося, ймовірно, під впливом укр. діал. *грезно*, *грезен* – *грозно* ‘гроно винограду’ (Сабадош, 2014: 32).

Rubus idaeus – Малина.

Малину дикорослу збирали ще в I ст. н.е. нашої ери у півніжній гори Іда, а введення рослини в культуру зафіксовано римським письменником і агрономом Палладієм в IV ст. н.е. Пліній Старший писав про червону малину в 45 р. н. е., згадавши, що греки називали цей фрукт «іда» на честь гори. Тривалий час термін «іда» використовували для позначення плодів малини. Згодом К. Лінней назвав цей вид *Rubus idaeus*, на його думку назва роду *rubus* ‘ожина, малина’ походила від лат. *ruber*, *bra*, *brum* ‘червоний’ за кольором ягід, а видовий епітет *idaeus* ‘ідейський’ указує на походження рослини. Сучасні лінгвісти вважають цю етимологію родової назви досить сумнівною. За однією версією, лат. *rubus* ‘ожина, малина’ пов’язане з індоєвроп. **reub-* ‘рвати, зривати’ (пор. лат. *rumpere* ‘розривати, ламати’ (Genaust, 2012: 184), за іншою – походить від праітал., праіндоєвроп., **wrdʰo* ‘шипшина’ (пор. діал. норв. *erre*, *orr* ‘кущ’, алб. *hurdhe* ‘плющ’, перс. گز ‘квітка’, староангл. *word* ‘терновий кущ’).

Укр. назва *малина*, успадкована від псл. *malina* теж не має загальноновизнаної етимології: їх зіставляють з лит. *melynās* ‘синій’, *melsvas* ‘синюватий’, лтс. *melns* ‘чорний; брудний’, прус. *mīlinan* ‘пляма’,

melne 'синя пляма', гр. *μέλας* 'чорний', гот. *mēljan* 'писати', свн. *mal* 'пляма', нвн. *malen* 'малювати', дінд. *malináh* 'брудний; чорний', *málah*, *málam* 'бруд' (іє. **mōl/mel-* 'чорний, синій, пляма'); пов'язують також з лат. *mōrum* 'шовковиця, ожина', гр. *μόρον* 'шовковиця', з псл. *maľ* 'малий', укр. *маль* 'молодняк овець', гр. *μήλον* 'вівця, коза' (ЕСУМ, 3: 372).

Висновки (Conclusions).

Проведений аналіз довів, що процес номінації дерев і кущів в латинській і українській мові спирається здебільшого на механізми пропозиційно-диктумної мотивації, яка закріплює в структурі найменування істинні знання про об'єкт номінації. Переважає предикатно-аргументного різновид пропозиційно-диктумної мотивації. Як у латинській, так і в українській мовах реконструкція мотиваторів багатьох назв дерев і кущів залишається гіпотетичною, навіть у межах етимологічних розвідок одного слова дослідники актуалізують різні мотиватори

Список використаної літератури

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.] ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982-2012. Т. 1-6. уклад.: Р. В. Болдирев [та ін.].
2. Калько В.В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2003. 18 с.
3. Нечитайло В. А., Баданіна В. А., Гриценко В. В. Культурні рослини України : навч. посіб. Київ: Фітосоціоцентр, 2005. 351 с.
4. Сабадош І.В. Історія української ботанічної лексики (XIX - початок XX ст.) : монографія. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2014. 600 с.
5. Усик Л. Когнітивно-ономасіологічна реконструкція оцінного компонента у семантиці фітонімів (на матеріалі назв лікарських рослин у німецькій, англійській, російській та українській мовах) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2017. 257 с.
6. Харченко С.В. Інтегрований

найменування, вбачаючи зв'язки з різними ознаками й характеристиками рослини: зовнішнім виглядом, кольором, запахом, смаком, походженням або місцезростанням, часом цвітіння або дозрівання, властивостями, призначенням, особливостями використання у людській практиці та інші чинниками. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі у підготовці фахівців у галузі садово-паркового і лісового господарства/ Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, перспективними напрямками подальших досліджень є встановлення етимології наукових назв рослин інших родин.

Подяки (Acknowledgement).

Авторка висловлює подяку доктору філологічних наук, професору Василю Шинкаруку за участь у дискусії й обговоренні результатів.

Конфлікт інтересів (Conflict of Interest). Немає.

словник дендронімів як засіб уніфікації назв зелених насаджень парків і скверів. *Міжнародний філологічний часопис*. 2019. Т. 10, № 1. С. 83-93.

7. Шинкарук В.Д., Балалаєва О.Ю., Вакулик І.І. *Lingua Latina agrobiologica*. Київ : Міленіум, 2017. 528 с.

8. Шинкарук В.Д., Вакулик І.І., Кушнір А.І., Харченко С.В., Личук М.І. Розробка новітніх принципів створення реєстру цінних дерев і кущів парків і скверів м. Києва на основі термінологічних стандартів : монографія. Київ : Міленіум, 2019. 240 с.

9. Шестакова С. Мотивація сучасних українських фітонімів. *Українська мова*, 2010. № 2. С. 44–49.

10. Balalaieva O. High-frequency Greek and Latin roots denoting plant parts. *Euromentor*. 2020. Vol. 11, No. 2. P. 137-145.

11. Blažek V. Indo-European Dendronyms in the Perspective of External Comparison. *Journal of Indo-European Studies*. 2018. Vol. 46, Issue 1/2, (Spring-Summer). P. 1-45.

12. Caceres-Lorenzo M.T., Salas-

Pascual M. What do phytonyms name? The definition of plant names in academic dictionaries. *Revue Romane*. 2022. Vol. 57, No 2. P. 343-366. <https://doi.org/10.1075/rro.17012.cac>

13. Dębowski P., Waniakowa J. Semantic Motivation of Plant Names as a Part of their Etymology. *The Landscape of Lexicography*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa & Centro de Línguas, Literaturas e Culturas da Universidade de Aveiro, 2019. P. 173-200.

14. Fenwick, R. S. Descendants and ancestry of a Proto-Indo-European phytonym *meh₂l-. *The Journal of Indo-European Studies*. 2016. Vol. 44, P. 441-456

15. Genaust H. Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen, 3rd ed. überarbeit. und erw. Aufl. Hamburg: Nikol, 2012. 701 p.

16. Hrytsenko S. P., Balalayeva O. Y. Latin language for the students-agrobiologists: manual. Kyiv, Tcentr uchbovoi literatury, 2008. 324 p.

17. Urniaž A. J. Shapes in Botanical Names: A Polyconfrontative Approach. *Academic Journal of Modern Philology*. Vol. 12. 2021. P. 219-229. DOI: 10.34616/ajmp.2021.12

18. Vaan de M. Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. Leiden Indo-European etymological dictionary series. Vol. 7. Brill, 2016. 825 p.

19. Waniakowa J. Gwarowe nazwy roślin jako odbicie nastawienia użytkowników gwar do przyrody (Ujęcie historyczno-porównawcze). *Poradnik Jezykowy*. 2021. No 3, P. 45–59. DOI: 10.33896/PorJ.2021.3.4

References

1. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982-2012). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1 -6). Kyiv: Naukova dumka.

2. Kalko, V.V. (2003). *Kohnityvno-onomasiologichnyi analiz nazv likarskykh roslyn v ukrainskii movi* [Cognitive Onomasiological analysis of Official Plants' Names in the Ukrainian Language.]. (Dissertation abstract). Mechnikov National University, Odesa.

3. Nechytailo, V.A., Badanina, V.A. & Hrytsenko, V.V. (2005). *Kulturni roslyny Ukrainy* [Cultivated plants of Ukraine]. Kyiv: Fitosotsiotsentr.

4. Sabadosh, I.V. (2014). *Istoriia ukrainskoi botanichnoi leksyky (XIX - pochatok XX st.)* [History of Ukrainian botanical vocabulary (XIX – beg. XX)]. Uzhhorod : Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet.

5. Usyk, L. (2017). *Kohnityvno-onomasiologichna rekonstruktsiia otsinnoho komponenta u semantytsi fitonimiv (na materialii nazv likarskykh roslyn u nimetskii, anhliiskii, rosiiskii ta ukrainskii movakh)* [Cognitive and onomasiological reconstruction of the evaluative component in the semantics of phytonyms (on the material of the names of medicinal plants in German, English, Russian and Ukrainian languages)]. (Doctoral dissertation). National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv.

6. Kharchenko, S. V. (2019). Intehrovanyi slovnyk dendronimiv yak zasib unifikatsii nazv zelenykh nasadzhen parkiv i skveriv [Integrated dictionary of dendronims as a means of unification of names of park greenery and squares], *International Journal of Philology*, 10(1), 83-93.

7. Shynkaruk, V. D., Balalaieva, O. Iu., & Vakulyk, I. I. (2017). *Lingua Latina agrobiologica*. Kyiv: Milenium.

8. Shynkaruk, V. D., Vakulyk, I. I., Kushnir, A. I., Kharchenko, S. V., & Lychuk, M. I. (2019). Rozrobka novitnikh pryntsyviv stvorennia reiestru tsinnykh derev i kushchiv parkiv i skveriv m. Kyieva na osnovi terminologichnykh standartiv [Development of the new principles for creating a register of valuable trees and shrubs of Kyiv parks and squares based on terminological standards]. Kyiv : Milenium.

9. Shestakova, S. (2010). Motyvatsiia suchasnykh ukrainskykh fitonimiv [Motivation of modern Ukrainian fitonyms], *Ukrainska mova*, 2, 44-49.

10. Balalaieva, O. (2020). High-frequency Greek and Latin roots denoting plant parts. *Euromentor*, 11(2), 137-145.

11. Blažek, V. (2018). Indo-European Dendronyms in the Perspective of External

Comparison. *Journal of Indo-European Studies*, 46 (1/2) Spring-Summer, 1-45.

12. Caceres-Lorenzo, M. T., & Salas-Pascual, M. (2022). What do phytonyms name? The definition of plant names in academic dictionaries. *Revue Romane*, 57(2), 343-366.

13. Dębowski, P. & Waniakowa, J. (2019). Semantic Motivation of Plant Names as a Part of their Etymology. *The Landscape of Lexicography*. Lisboa, Centro de Linguística da Universidade de Lisboa & Centro de Línguas, Literaturas e Culturas da Universidade de Aveiro, 173-200.

14. Fenwick, R. S. (2016). Descendants and ancestry of a Proto-Indo-European phytonym *meh₂l-. *The Journal of Indo-European Studies*, 44, 441-456.

15. Genoust, H. (2012). *Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen* (3rd ed. überarbeit. und erw. Aufl).

Hamburg: Nikol.

16. Hrytsenko, S. P., & Balalayeva, O. Y. (2008). *Latin language for the students-agrobiologists: manual*. Kyiv, Tcentr uchbovoi literatury.

17. Urniaż, A.J. (2021). Shapes in Botanical Names: A Polyconfrontative Approach. *Academic Journal of Modern Philology*, 12, 219-229. DOI: 10.34616/ajmp.2021.12

18. Vaan de, M. (2016). Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages. *Leiden Indo-European etymological dictionary series*, 7. Brill.

19. Waniakowa, J. (2021). Gwarowe nazwy roślin jako odbicie nastawienia użytkowników gwar do przyrody (Ujęcie historyczno-porównawcze). *Poradnik Językowy*, 3, 45–59. DOI: 10.33896/PorJ.2021.3.4

Etymological Analysis of Scientific Names of Cultivated Trees and Shrubs

Olena BALALAEVA,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15 Heroyiv Oborony Street, Kyiv 03041, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2675-5554>

Abstract. Dendronyms are one of the most ancient layers of vocabulary, their research in comparative and cognitive-onomasiological aspects is one of the topical areas of modern linguistics. Despite the strong tradition of studying dendronyms, the scientific names of cultivated trees and shrubs remain outside the researchers' attention. The aim of the article is to determine the etymology of the scientific names of cultivated trees and shrubs, to reconstruct the motivators of the dendronyms nomination. Etymological analysis of dendronyms and the comparative method were used in the research, 16 binomial names served as material. The conducted analysis proved that the process of nomination of trees and shrubs in Latin and Ukrainian is mostly based on the mechanisms of propositional and dictum motivation, which fixes true knowledge about the object of nomination in the structure of the name. Predicate-argument type of propositional-dictum motivation prevails. In both Latin and Ukrainian languages, the reconstruction of the motivators of many names of trees and shrubs remains hypothetical, even within the etymological investigations of the same word, researchers actualize different name motivators, seeing connections with various characteristics of plant: appearance, color, smell, taste, origin or place of growth, time of flowering or ripening, properties, usage in human practice and other factors. Since the process of domestication of trees and shrubs has a long history, many dendronyms names in both Latin and Ukrainian languages have reconstructed Proto-Indo-European stems. The results of the research can be used in the educational process in the training of specialists in the field of horticulture and forestry.

Keywords: dendronym, generic name, specific epithet, etymology, motivation, motivator